

19. Yüzyılda arlık Rusya'sının Kafkas Ordusu'nda Lehistanlılar

Abdullah Temizkan*

Özet

Lehistan Devleti'nin parçalanmasından sonra 1831'de Rus idaresine karşı ayaklanan Lehistanlılar, Rusya'nın Kafkasya Ordusunda askerlik yapmaya mahkûm edilmişlerdir. Lehistanlılar Rus ordusunda iken kendilerini esaret altında görüyorlardı. Bazı Lehistanlılar bu nedenle kendi ülkelerini işgal eden Rusların tutsağı olarak ölmektense Kafkas dağlarının safına geçip savaşarak ölmeyi, dağlara yardım etmeyi tercih etmişlerdir. Bu insanlar Rus Ordusunda dağlara karşı, dağların arasında Ruslara karşı savaşırken diğer taraftan her iki tarafın saflarında birbirlerine karşı da savaşmak zorunda kalmışlardır. Bu durum aynı zamanda Kafkas dağlarının karşısındaki bitmek tükenmek bilmeyen Rus ordusunun insan kaynakları hakkında da ciddi bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kafkaslar, Rus arlığı, Rus Kafkas Ordusu, Kafkas Savaşları, Lehistan, Şeyh Şamil.*

Lehistan devleti on sekizinci yüzyılın sonunu getiremeden Prusya, Avusturya ve Rusya tarafından 25 Temmuz 1772'de paylaşıldı. Paylaşımı müteakiben binlerce Leh soylusu Sibiryaya sürüldü.¹ Bunların bir kısmı Kafkasyaya gönderilmiştir. Kafkasyaya gönderilen Lehlerin ortak özelliğı asker ya da savaşma kabiliyetine sahip olmalarıydı. Bunlara ek olarak Napolyon savaşlarında esir düşenler de aynı kaderi paylaşmıştı.² Bu dönemde Kafkasyaya on bin civarında Lehistanlı asker gönderilmiştir. Bunlar arasında siyasi suçluların yanı sıra bağımsızlık savaşlarına iştirak etmiş olanlar ile askerlik hizmetini yapmamış olanlar bulunuyordu. 1813 yılında ve daha öncesinde Kafkasyaya gönderilenlerin bir kısmı 1815'de memleketlerine geri döndüler. Aşağı yukarı sekiz bin Lehistanlı bu fırsattan faydalanmıştır. Bir kısmı ise bir daha dönmemek üzere orada kalmıştır.³ Lehistan devleti haritadan silindikten sonra Lehistan'ın eyaletleri artık devasa Rus ordusu için gıda ve asker deposu haline gelmişti. Lehistanlılar bu hizmetleri sağlamak zorundaydılar. Bu ve bunu takip eden baskı-

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü. e-mail: abduallah.temizkan@ege.edu.tr.

*Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi ABD.

¹ Alexandre Grigoriantz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, Çeviren: Doğan Yurdakul Bin Yıl yayınları, Ankara. (yayın tarihi belirtilmemiş) s.91.; Grigoriantz paylaşımından hemen sonra sürülen Lehistanlı soyluların sayısını yüz binin üzerinde şekilde vermektedir. Ancak bu sayıya temkinli yaklaşmak gerekir zira Piwnicki'nin verdiği rakamlar arşiv kayıtlarına dayandığı için daha belgeseldir ve o 1813'den itibaren on bin kişinin gönderildiğini belirtmektedir. Geniş bilgi için bakınız: Grzegorz Piwnicki, *Polscy Wojskowi i Zesłancy w Carskiej Armii na Kaukazie w XIX i na Początku XX Wieku*, Torun 2001., s.33.

² Mateusz Gralewski, *Kaukaz Wspomnienia Z Dwunastoletniej Niewoli*, Lwów 1877., s.505.

³ Piwnicki, a.g.e., s.33.

lar Lehistan halkını bunaltmış patlamaya hazır bir hale getirmiştir. Nihayet 1831 yılında Rus idaresine karşı silahlı bir ayaklanma patlak verdi. Bu ayaklanma Ruslar tarafından hiçbir merhamet gösterilmeksizin son derece kanlı bir şekilde bastırıldı.⁴ Askerler ve halk silahtan arındırıldı ve Rus İmparatorluğu'nun en uzak köşelerine sürgüne gönderildi.⁵ Lehistanlı devrimcilerin önemli bir kısmı da yurt dışına kaçarak Prens adam Czartoryski ve Kont Zamojski'nin önderliğinde Paris'te ve İstanbul'da organize olarak mücadelelerini devam ettirmişlerdir.⁶ Bu dönemde gönderilenlerin sayısı da on bin civarındaydı. Lehistanlı asker ve subaylardan özel birlikler oluşturuldu. Bunların da önemli kısmı Kafkasya'ya gönderildi. Müteakiben Lehistanlı siyasî muhalifler ceza olarak zorunlu askerlik hizmetine mahkûm edilmiş ve Kafkasya'ya gönderilmişlerdir. Rusya'nın Kafkas Ordusu'nda tahminen o dönemde yirmi beş-otuz bin Lehistanlı asker olduğu söylenebilir. Kafkasya'daki hemen her Rus alayında yüz ila yüz yirmi arasında Lehistanlı asker bulunmaktaydı.⁷ Rusya müttefikleriyle birlikte Lehistan'ı siyasal anlamda yok ettiği gibi bu ülkenin insan ve doğal kaynaklarını da hızlı bir şekilde sövmürmeye başlamıştır. Ancak Rusya'nın Lehistan'a bakışı elbetteki Kafkasya, Sibiry ve Türkistan'a bakışı ile aynı olmayacaktır.

Bu sırada Kafkasya'da Rus Ordusu ile Kafkas dağlıları arasında bir asırdan fazla bir süredir devam eden bir savaş devam etmekteydi. Rusya bu savaş Batı dünyasına İkel ve barbar Kafkas kavimlerini medenileştirme harekâtı olarak takdim etmeye çalışıyordu.⁸ Ancak Lehistanlı askerlerin Rus ordusunda görevlendirilmesi, Lehler vasıtasıyla Batı kamuoyuna Rusların istemedikleri haberlerin sızmasına vesile olacaktır. İlk başlarda bunları kestiremeyen Rus hükümeti, Kafkasya'ya sadece zorunlu askerliğe mahkûm ettiği subay, asker ve siyasî muhalifleri değil Leh köylülerini Litvanyalı, Rum, Alman ve Ermeni köylülerini de kolonizasyon amacıyla iskân etmiştir. Hatta bunların dışında İsviçreli dağlılardan bir grubu da buraya iskân etmeyi düşünmüş ancak Kafkasyalıların sert düşmanlıkları karşısında bunların tutunamayacakları düşünülerek

⁴ Владимир Бобровников, *Крымская война на русском Кавказе: идеология фронта и дискурс мусульманского сопротивления*, The Crimean War 1853-1856, Confrontation between different civilizations, Warsaw-Obory 3-4 X 2007., s.8.

⁵ Grigorianz, a.g.e., s.91.; Daha sonra 1863 yılı Ocak ayaklanmasından sonra bir dalga daha gönderilmiştir. 1863-1867 yılları arasında gönderilenlerin sayısı 18.000, 1878 ve 1879 senelerinde mahkeme kararıyla Kafkasya'ya 11 kişi gönderilmiştir. Piwnicki, a.g.e., s.58-61.; Jan Reichman, *Podroznitsi Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa 1972, s.181.

⁶ Bu mülteciler ilerde Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Rusya ile müzakere etmek zorunda kalacakları önemli problemlerden biri olacaktır. Хаджи Мурат Ибрагимбейли, *Кавказ В Крымской Войне 1853-1856 гг. II Международные Отношение*, Москва 1971, c.11.

⁷ Ludwik Widerszal, *Sprawy Kaukazkie w Polityce Europejskiej w Latach 1831-1864*. Warszawa 1934., s.238. Bu eser Cem Kumuk tarafından Türkçe'ye yanlış bir başlıkla ve eksik olarak eserin sonundaki İngilizce özetten bazı kısımlar seçilerek Türkçeye çevrilmiştir. Başlık "Avrupa Politikasında Kafkasya Meselesi" şeklinde olmalıdır. Bu çeviri okuyucular için <http://www.kafkasya.net/site/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=154> adresinde yayımlanmıştır.; Aynı konuda bakınız, Grigorianz, a.g.e., s.92.; Savaş bittikten yıl sonra bile 1897'de Terek bölgesinde dört bin yüz yetmiş üç, Kuban Eyaleti'nde iki bin yedi yüz on dokuz, Dağıstan'da ise 1630 Lehistanlı bulunmaktaydı. Бобровников, a.g.m., s.8.

⁸ Бобровников, a.g.m., s. 3.

sonradan bu plandan vazgeçilmiştir. Bu toplulukları Kuban havzasına ve Çeçenistan'da ele geçirdikleri topraklara iskân ederek Kuzey Kafkasya'daki kolonizasyon faaliyetlerinin ihtiyaç duyduğu Hıristiyan nüfus açığına az da olsa kapatma yoluna gitmişlerdir.⁹ Aslen Varşovalı olup Kafkasya'da 13 sene esir kalmış olan Giedrojic Kusar'da üç Lehistanlı aile ile karşılaşmıştır; Cyren, Szawicz ve Szpadkowski ailelerinin ailecek sürgüne gönderildiklerini, çok şerefli insanlar olduklarını ve Kafkasya'ya sürgün edilen Lehistanlı askerlere evlerini açtıklarını yazmaktadır.¹⁰ Lehlerin dışında kendilerine toprak, ev, kadın, hayvan sürüsü, araç gereç ve tohumluk vaat edilerek Kafkasya'daki Rus kolonilerine getirilen Avrupalılar burada umduklarını bulamadıkları gibi bölgede görev yapan Rus komutanların keyfi olarak asker toplama işlemleri sırasında zorla askere alınıp cepheye sürülmüşlerdir.¹¹ Asker olarak sürgün edilenler daha çok Temirhan-Şura, Dağıstan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ahti'ye gönderiliyorlardı.¹² Kafkasya'ya asker olarak gönderilenlerin 15-20 yıl kesintisiz askerlik yapmaları gerekiyordu. Bu Lehistanlı askerlerin memleketlerine geri dönmemesi daha doğrusu büyük çoğunluğunun orada ölmesi anlamına geliyordu. Bu ceza elbetteki herkese çok ağır geliyordu. Nerdeyse sivil hayattan ve medeniyetten kopuk bir şekilde yaşamak zorunda kalacaklardı. Ayrıca sürekli tâbi olmak zorunda oldukları askeri disiplin ve kurallar vardı.¹³ Sadece askerlik yapacak genç Lehistanlıları değil Rus işgaline muhalefet eden yaşlı insanları da cezalandırmak üzere Kafkasya'ya sürüyorlardı. 1856'da Petrowski Hat Birliği'ne 80 yaşında ve kör bir Lehistanlının gönderildiğini Gralewski'den öğreniyoruz.¹⁴

Ruslar zorunlu askerliğe mahkûm ettikleri Lehistanlıların teknik bilgilerinden ve birikimlerinden de olabildiğince faydalanma yoluna gitmişlerdir. Zira Rus askerlere göre eğitim seviyesi çok daha yüksek olan bu insanlardan gerek askerlikle ilgili alanlarda gerekse teknik bilgi isteyen, inşaat, ziraat gibi alanlarda istifade etme yoluna gitmişlerdir. 1840 yılında Kafkasya'ya gönderilen Jozef Chodzko Tiflis'te görevlendirilmişti. Ruslar Kafkasya'ya ilk geldiklerinde uygulamaya koydukları aynı vergi toplama işini nakdî vergi toplamaya çevirdiler. Bunu yapabilmek için insanların ne kadar toprak sahibi olduğunu bilmek gerekiyordu. Bu bilgiye sahip olmak için de toprakların tahririni yapmak gerekiyordu. Özellikle ekilir biçilir alanların miktarı belirlenmeye çalışılırken bir taraftan da Kafkasya'daki doğal kaynakları tespit etme mamacı güdülüyordu. Siviller arasında bunu yapabilecek kimse olmadığı için askerler arasından bu işin altından kalkabilecek kimseleri seçiyorlardı. İhtiyaç duydukları elemanları özellikle Kafkasya'nın haritasını çıkarma işinde görev alan askerler arasından çıkarıyorlardı. Jozef Chodzko'da bu göreve seçilen Lehistanlılardan sadece birisiy-

⁹ Grigorianz, a.g.e., s.91.

¹⁰ G. Giedrojic, *Kilka Wspomnień z Kaukazkiego Włynania przez G. Giedrojcia*, Lwow 1867., s.40

¹¹ Grigorianz, a.g.e., s.91.

¹² Piwnicki, a.g.e., s.18.

¹³ Piwnicki, a.g.e., s.55-56.

¹⁴ Gralewski, a.g.e., s.506.

di. Bu ölçüm faaliyetleri dağların yüksek kesimlerinde ve kış mevsiminde de sürdürülüyordu. Chodzko ölçümlerin tamamına bizzat katılmıştır. Ölçüm faaliyetleri 8 sene boyunca devam etti. Bazen ölçüm işini yarıda kesip dağlılarla savaşıma da gönderiliyorlardı. Ölçümler planlandığı gibi 1853 sonbaharında bitirildi. Chodzko General Majorluğa terfi ettirildi.¹⁵ Kasım ayaklanmasından sonra Kafkasya'ya gönderilenlerden Wojciech Orłowski ise dağlılarla girilen bir çatışmada kolunun birini kaybettikten sonra Lehistan'ya dönmek yerine Gürcistanlı aristokratlardan Çavçavadze'nin topraklarında çalışmaya başlamış, yeni aletler getirerek tarımı modernize etmiştir.¹⁶ Bunların dışında Rus ordusunda gerek subay ve gerekse diğer sivil memuriyet alanlarında hizmet etmişlerdir.¹⁷ Mesela Jaworski, Naur'daki Kazak Birliği'nin komutanının Lehistanlı Pulkovnik Jedlinski olduğunu yazmaktadır.¹⁸ Bütün bu örnekler Kafkas ordusunun hemen her kademesinde Lehistanlıların bulunduğunu ve duruma göre önemli görevler ifa ettiklerini göstermektedir. Ruslar sadece askerlikle ilgili alanlarda değil sivil hayatta kültür ve sanat alanlarında da onlardan faydalanmışlardır. Rus aristokratlarının evlerine giderek onların çocuklarına görgü kurallarını öğretiyorlardı. Ayrıca müzikten anlayanlar Rus subay ve aristokratlarının çocuklarına müzik eğitimi vermenin dışında piyano gibi ustalık isteyen müzik aletlerinin akortlarını yapıyorlardı.¹⁹

Kafkasya'ya sürgün edilen Lehistanlıların ekseriyeti belirli bir kültür seviyesinin üzerinde entelektüel insanlardı. Birçoğu Kafkasya'da buldukları sırada yaşadıklarını gelecek nesillere aktarmak amacıyla hatıratını yazmıştır. Bunlardan "Ustep Z Pamietnikow" başlığı altında Kafkasya Hatıralarını yayınlayan Stanislaw Pilat da 64 kişilik bir grup içerisinde kendisini Kafkasya'da bulmuştur. Yol boyunca firar etmeleri ihtimaline karşı Rus Kazakları eşlik etmiştir.²⁰ Yine aynı şekilde 15 Aralık 1844'de Kafkasya'ya sürgün edilen Karol Kalinowski ise yurtdışına kaçarken yakalanmıştır. Görev yaptığı birliğe 10 Temmuz 1845'de teslim olmuştur.²¹ Hipolit Jaworski ise diğerlerinin aksine para kazanmak amacıyla askerliğe yazılmıştır. Ancak Kafkasya'ya gönderileceğini tahmin bile etmezken kendisini Apşeron Birliği'nde bulmuştur.²² Yukarıda bahsettiğimiz Giedrojic ise Manuyin Birliği'nin nişancı taburunda görevlendirilmişti. Tam üç sene er olarak askerlik yapmıştır. 1843 yılında Kafkasya'yı

¹⁵ Kuzey Kafkasya'nın ölçümü 1859 yılında başladı bu konuda Chodzko'nun yardımcısı ise yine bir Lehistanlı olan Hieronim Stebnicki idi. Chodzko'nun ekibinde Stebnicki'nin dışında Pulkownik Pisarski, Romuald Lipinski, Mihał Golembioski isimli Lehistanlılar da vardı. Andrzej Furier, *Jozef Chodzko 1800-1881 Polski Badacz Kaukazu*, Warszawa 2001., s.63 ve 68.

¹⁶ Pivnicki, a.g.e.,s.151.

¹⁷ 1841 yılında birkaç genç Leh ile birlikte General Golowin'in emriyle Dağıstan'a giden Jaworski, Hunzah'ta Rus ordusunda muhasebecilik yapan bir Leh ile tanışmıştır. Hipolit Jaworski, *Wspomnienia Kaukazu TOM I,II,III*, Poznan 1877., s.78.

¹⁸ A.g.e.,s.42.

¹⁹ Pivnicki, a.g.e., s.169.; Stanislaw Pilat, *Ustep z Pamietnikow Stanislaw Pilata z Czasu Jego Niewoli na Kaukazie*, Warszawa (Basım tarihi belirtilmemiş),s.133.

²⁰ Pilat, a.g.e.,s.123.

²¹ Karol Kalinowski, *Pamietnik Mojej Zolnierkiny Kaukazie i Niewoli u Szamila od Roku 1844 do 1864*, Warszawa 1883.,s.9-14.

²² Jaworski, a.g.e. s.19.

ziyaret eden Moritz Wagner'in uşağı olan Leh John Saremba aslen Warşovalı olup orta sınıf bir ailenin mensubudur. Gönüllü olarak Leh ordusuna girmiş ve 1831 ayaklanmasına katılmıştır. O da diğer ihtilalciler gibi kendisini Kafkasya'da Çar için savaşırken bulmuştur.²³ Aslında Rus Çarına karşı olan bu insanlar kendilerini Kafkasya'da Çar için savaşır bir halde bulmuşlardır. Bu trajedi ileride içlerinden bazılarının radikal kararlar almasında son derece etkili olacaktır.

Bu insanların gittikleri yerlerde ilk işleri orada bulunan diğer Lehistanlıları bulmak oluyordu. Giedrojiç Kusar'a geldiğinde daha önceden buraya gelmiş olan Lehistanlıları bulmuştu. Buradaki insanlar yeni gelenlerden memleketleri hakkında haberler almak, memleketleri hakkında her şeyi bilmek istiyorlardı.²⁴ S. Pilat içinde bulunduğu grup ile birlikte önce Stavropol'de sayıldıktan sonra diğer suçlularla karıştırıldılar. Daha sonra 5 gruba ayrılarak her grubu bir birliğe gönderdiler. Pilat 39. Nişancı Birliği'ne gönderildi. Aynı birliğe onunla birlikte on bir akademisyen ve elli civarında ayaklanmaya katılan genç de gönderildi. Ertesi gün Kuban'daki kışlarına gönderildiler. Karargaha gelince ayrı ayrı bölüklere gönderildiler. Pilat Ignacy ve Karol H. ve on küsur genç Lehistanlı erle birlikte Yüzbaşı Gubanof'un bölüğüne gittiler.²⁵ Hipolit Jaworski ise önce Stawropol'de bulunurken oraya gönderilen Radomski isimli bir Lehistanlı'nın geldiğini haber almıştır. Bu kişi de onun birliğine verildiği için birlikte Temirhan-Şura'ya gittiler. Jaworski 1841 yılında birkaç genç Leh ile birlikte General Golowin'in emriyle Dağıstan'a gitti. Hunzahta'da Lehistanlılar birbirlerini buldular. Orada da Rus ordusunun muhasebeciliğini bir Leh yapmaktadır. Diğerleri gibi Dawid Wincenty de Stawropol'de ilk iş olarak kendi yurttaşlarını bulmuştur. Karşılaştığı Leh on beş senedir orada üstelik evlenmiş, ev almış ve artık oraya yerleşmiştir. Çok sayıda akademisyenin de oraya gönderildiğini de ondan öğreniyoruz.²⁶ Lehistan'ın en köklü aristokrat ailelerinden olan Potocki ailesinden olan Wojciech Potocki de 1830 ayaklanması sonrasında Kafkasya'ya sürgün edilmiştir. Potocki ve Karol Howwaldt'ı daha çok Mengrelya'da görev yapan Erivan Nişancı Birliği'ne gönderdiler.²⁷ Normal bir askerlik hizmeti için orada olmayan bu insanlar kendi memleketlerinden kilometrelerce uzak olan bu dağlık memleketlere cezalandırmak maksadıyla gönderildiğini bilen eğitilmiş, kültürlü bir kesimi temsil etmektedirler. Diğer taraftan Ruslar bu genç ve kültürlü insanları Kafkasya ordusuna göndererek adeta Lehistan'ın içini boşaltmıştır. Ruslar bu yolla kendi istilalarına karşı direnişin fikri temellerini oluşturan, işgali reddeden bu entelektüel sınıfı Lehistan'dan uzaklaştırarak muhtemel bir direnişin de önüne geçmeye çalışmaktadır. Ancak Lehistanlılardaki vatan ve millet sevgisi ve özgürlük istenci o kadar yüksektir ki

²³ Dr. Moritz Wagner, *Kafkas Rus Savaşı'nda Çerkesler-Çeçenler-Kazaklar ve Gürcüler*, Çeviren: Sedat Özden, İstanbul 1999., s.353.

²⁴ Giedrojiç, a.g.e., s.27.

²⁵ Pilat, a.g.e., s.127.

²⁶ Dawid Wincenty, *Wspomnienia z Podrozy i Wycieczek po Kaukazie*, Warszawa (Basım tarihi belirtilmemiş), s.40,41,43.; Gralewski, a.g.e., s.506.

²⁷ Wojciech Potocki, "Dwie Przedaze", Biblioteka Warszawska, 1842, Tom:I, s.51.

memleketlerinden çok uzakta dahi memleketlerini Rus işgalinden kurtarmanın yollarını aramaktan geri durmamışlardır.

Sürgün yerinde birbirini bulan Lehistanlı entelektüeller bildiklerini unutup körelmemek için yoğun çaba sarf etmektedirler.²⁸ İmkân bulabilirlerse gittiklere yere daha önce yerleşmiş Lehistanlı ailelerin evlerinde buluşarak kendi aralarında sohbetler ediyorlardı. Buluştukları evlerin kütüphanelerinden faydalanıyor şiirler yazıyor²⁹, okuyor edebiyat tartışmaları yapıyorlardı. Kütüphanenin yetersiz olduğu yerlerde kendi aralarında para toplayarak kendi kütüphanelerini oluşturuyorlardı. Aralarından Lehistan'a dönebilenler olursa oradan Kafkasya'da görev yapanlara kitap gönderebiliyordu.³⁰ Kendi aralarına bu tür sosyal faaliyetler düzenleyen Lehler ilk başlarda Rusların tertip ettikleri faaliyetlerden olabildiğince uzak durmaya çalışıyorlardı. Rusların onları balolara, toplantılara davet etmelerine rağmen iştirak etmiyorlardı. İki taraf da birbirine mesafeli yaklaşıyordu. Ancak belirli bir zaman sonra üst rütbelilerin davetlerine icabet etmeye başlamışlardır.³¹

Ruslar sadece Kafkasyalıları ve diğer Müslüman toplulukları asimile etmeyi amaçlamıyordu. Onlar aynı zamanda Ortodoks mezhebinden olmayan Hıristiyan toplulukları da hedef kitle olarak görüyorlardı. Bu politikadan gerek Rus ordusunda görev yapan Lehistanlı asker ve subaylar ve gerekse kolonizasyon amacıyla getirilmiş Lehistanlı sivil halk da nasibini alıyordu. Din Rusların asimilasyon politikalarının Rus diliyle birlikte en önemli vasıtası idi. İnsanları din bağı ile Rus Çar'ına tâbi kılmaya çalışıyorlardı. Ruslara göre, Çarın gerçek tebaası ancak kendi dinlerinden olabilirdi. Bu nedenle insanları Hıristiyanlaştırmak, Ortodokslaştırmak için her yola başvuruyorlardı.³² Kafkasya'da hem Rusya'ya bağlı olan toprakların yerli halklarını hem de Lehistan'dan ve diğer Avrupa ülkelerinden insanları kendi dinlerinden vazgeçirerek kendi dinlerine geçmeye zorluyorlardı. Bu tip baskılara maruz kalmak istemeyen bazı entelektüel Lehistanlılar daha baştan kendi dini kimliklerini açıkça ifade ettiler. Mesela Karol Kalinowski ve Szmanowski daha baştan Katolik olduklarını ve kendilerinin Katolik listesine yazılmasını talep ettiler. Ruslar Szczygelski'ye eğer dinini değiştirirse kendisini subay yapacaklarını söylediler.³³

Sürgün cezasından kurtulup bir an önce özgür olabilmek için bazı Lehler kendi dinlerinden vazgeçerek Ortodoks oluyorlardı. Ruslar da bu Lehler için Dağıstan'daki Andi dağlarında bir koloni oluşturdu ve başlarına sert bir yönetici tayin etti. Lehistanlılar bunu din değiştirdikleri için tanrının kendilerine verdiği bir ceza olarak görüyorlardı. Bu kolonideki Lehistanlılar çok fakirdiler

²⁸ Pilat, a.g.e., s.131.

²⁹ Gralewski, a.g.e., s.517.

³⁰ Wincenty, a.g.e., s.44.; Giedrojic, a.g.e., s.33.; Gralewski, a.g.e., s.517.

³¹ Giedrojic, a.g.e., s.36.

³² Seyit Sertçelik, "Rus İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusya'sının Türklere Yönelik Politikaları" *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Cilt: XVIII, ss.385-399.

³³ Gralewski, a.g.e., s.532-533.

ve son derece zor şartlarda yaşıyorlardı.³⁴ Giedrojic daha sonra koloniye gittiğinde Pazar günü Rusların Lehistanlıları döverek kendi kiliselerine götürdüklerini, Lehistanlılar gitmek istemese de Rusların zor kullanarak bunu yapmaya zorladıklarını görmüştür. Hatta bir Rus gelip Giedrojic'in yanında bulunan Yaşlı Leh'i de götürmek istediğinde Giedrojic rütbesinin daha yüksek olmasından istifade ederek onu Rus askerlerine vermemiştir. Yaşlı Leh bir kulübenin içerisinde samandan yapılmış bir yatak, yemek için bir tas ve ahşap bir kaşıktan oluşan konfora sahipti.³⁵ Koloni de Lehistanlılara sağlanan konforu görmek bakımından onun anlattıkları son derece önemlidir.

Rusların büyük bir devlet iddialarıyla çelişen tuhaf uygulamaları vardı. Bazı çocukları ailelerinden zorla alarak Rus okullarında kendi istedikleri gibi yetiştiriyorlardı. İlk bakışta Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri sistemini andırırsa da burada ailelerin rızasının olup olmamasına bakılmadığı anlaşılmaktadır. Gralewski İçkerya'da soyadı Ippolitow olan Lehistanlı bir askerle karşılaşmıştır. Varşovalı öğretmen Bielawski'nin oğlu olan bu asker Leşno'da ortaokulu okurken Ruslar tarafından sokaktan alınarak Kazan'da bir okula verildi. Kendisi gibi on çocukla beraber Ortodoks dini eğitimine tabi tutuldu. Rusların bu tip uygulamaları Müslümanlara daha sık ve katı bir şekilde uyguladığını biliyoruz. Özellikle Kazan Tatarlarının bu tip uygulamalar maruz kaldıkları bir vakıdır.³⁶ Diğer taraftan Papaz Aleksandr Grotski. Rusların Lehlerin dinine hoşgörüy gösterdiklerine delil olmak üzere, bir rapor sundu. Bu raporda Hanum adlı bir Çeçen Kadının Katolik olmak istediği için Sinod'dan izin istediği belirtilmektedir. Sinod ise mahkeme yoluyla kadının acaba Ortodox olmayı isteyip istemediğini sormuştur. Bu arada sürecin sonunda Katolik olabileceğine dair cevap gelmiş ancak kadın artık Katolik olmaktan tamamen vazgeçmiş ve Müslüman olarak kalmaya karar vermiştir.³⁷ Bütün bunların yanında Rus devleti Lehlerin dini ibadetlerini yerine getirebilmeleri için onlara yardımcı olmak üzere Leh asıllı Katolik Papazlar da atamıştır. Bu papazlarda birisi de Bartulomiej Pruszkowski idi. Bu Papaz Leh asker ve subayların sayısının en fazla olduğu yerlerden olan Temirhan-Şurada görev yapıyordu. Bu papaz dini hizmetlerin yanı sıra oradaki Lehistanlı Katoliklerin kendi aralarında para toplayarak oluşturdukları kütüphaneye de ilgileniyordu.³⁸ 1840'lı yıllarda Kafkasya'da yirmi altı bin asker iki bin de kadın Katolik bulunmaktaydı.³⁹ Bu sayı ihmal edilebilecek bir kitle olmadıklarını göstermektedir. Ruslar bu hizmetleri sunmakla be-

³⁴ Giedrojic oraya onları ziyaret etmeye giderken nehrin kenarında yaşlı bir adamı görüyor, yanında genç bir kız yatmaktadır. Kızın neden öldüğünü sorduğunda; O da tek kızını Rus'un kendi haremine istediğini kızın da ne olursa olsun gitmem dediğini. Bunun üzerine kızı dövdürttüğünü. Kız çok ağır dayaktan sonra iyileştiğinde tekrar kızı isteyince kızın intihar ettiğini söylüyor. Giedrojic kızın tabutsuz gömülmesine karşı çıkıyor. Ancak adam eğer Ruslar haber alırsa kızın öldüğünü Ortodox geleneklerine göre gömerler diyor. Bunun üzerine Giedrojic adama yardım ediyor ve kızı orada bir ağacın altına gömüyorlar. Giedrojic, a.g.e., s.136.

³⁵ Giedrojic, a.g.e., s.136.

³⁶ Sertçelik, aynı yer.

³⁷ Gralewski, a.g.e., s.552.

³⁸ Jaworski, a.g.e., C.III., s.10.

³⁹ Gralewski, a.g.e., s.535.

raber onları Ortodokslaştırma gayretlerinden de vazgeçmemişlerdir. Diğer taraftan Rus devletinin bu hizmetleri sunmakta yavaş kaldığı yerlerde Leh asker ve subaylar kendi aralarında para toplayarak kilise yapmaya uygun kulübe veya benzeri yerleri kiliseye tahvil ediyorlardı.⁴⁰

Kafkasya'ya gelen Lehistanlılara Ruslar şüpheyle yaklaşıyorlardı. Lehistanlılar arasında Kasım ayaklanması ve Çara karşı yapılan başka suikastlara katılanlar vardı. Onlar genellikle Lehistan prensliği'nin topraklarından gelenlerdi. Orda 1833 senesine kadar iç savaş durumu vardı. Bu nedenle Ruslar sürekli olarak onlar hakkında soruşturmalar yapıyorlardı. Kafkasya Birliklerinin karargahı'ndan Kafkas Ötesi Hükümeti'ne yazılan 13 Ocak 1841 tarihli gizli mektupta Kafkasya Birliği'nde olan Lehistanlıların mütemadiyen suikast planları kurdukları haberi verilmektedir. Ruslar onların bu planlarına mani olmak için onları sürekli takip etmek gerektiği fikrindedirler. Bu mektuba cevap olarak Kafkas Ötesi Hükümeti bölgesel hükümetlere genel mektuplar gönderdi. Bu mektuplarda Lehistanlıları takip altında tutmaları ve merkezi hükümete haber vermeleri emredilmiştir. Merkezî Hükümete gelen mektuplaşmalarda ise Lehistanlıların herhangi bir suikast girişiminde bulunmadıkları bilgisi verilmektedir.⁴¹

Rusların kapıldıkları paranoya sonucu Lehistanlılar üzerinde kurdukları sıkı takiple ilgili en karakteristik örnek Nowicki olayıdır. 1848 yılında Paris'te devrim ve tutuklamalar başlayınca Avrupa'daki bu hareketlenmeden ürken Ruslar, Kumuk düzlüğünde ve Kuzey Dağıstan'da Lehistanlıları tutuklamaya başladılar. Lehlerden Szymanowski, Franczyszek Patoczka, Boleslaw Maczjowski, Konstantin Szecinski, Winsenti David, Sicinski, Rucinski, Dağıstan'da Kazimierz Lapczynski, Telesfor Szpadykowski, Wladislaw Witkowski, iki subay Loza ve Gewczewski ve başkaları tutuklananlar arasındaydı. Kaleleri gezerek günah çıkararak Katoliklere hizmet eden Papaz Pruszkowski tutuklanarak Temirhan Şura'ya gönderildi. Bu olayın ardından bir sürü söylenti çıktı ve artık Lehleri Kafkasya'ya göndermemeye başladılar.

Kafkas Ordusu içerisinde Lehlerin üst rütbeli subayları öldürmek için suikast planladıkları şeklinde bir dedikodu yayıldı. Bunun üzerine Petersburg'dan Lehlerin hiçbir şekilde idari görevlere getirilmeyecekleri ayrıca siyasi sürgünlerin hiçbirisinin yazışma bölümlerine verilmemeleri emredildi. Hiçbir Rus palanga ve kalesinde aynı zamanda iki tane siyasi sürgün yani Lehistanlı sürgün bulunamayacaktı. Böyle bir durum olduğu taktirde 24 saat içerisinde bunlardan birisi ayrılarak farklı bir yere gönderilecekti. Eğer siyasi sürgünlere ailesi yüksek miktarda para gönderiliyorsa, paranın hepsinin ellerine geçmesine mani olunarak, ayda en fazla 30 ruble verilmesi sağlanacaktı. İnce kumaştan yapılmış Üniforma, şapka ve ince deriden yapılmış ayakkabı giymek de yasaktı. Subayların gittikleri yerlere gidilmesi, yerli halkın ve sivillerin evlerine gitmek yasaktı. Lehlerin Özellikle de eğitim kurumlarına girmeleri yasaklanmıştı. Alt rütbeli askerlerle irtibatları ve her türlü yazışmaları takip ediliyordu. Eğer mek-

⁴⁰ Giedrojic, a.g.e., s.36.

⁴¹ Chodzko, a.g.e., s.67.

tuplarda hükümete karşı ifadeler bulunursa hemen tutuklanarak Çar'ın özel muhafız alayının (kantselarya) 3. Bölüğü'ne gönderiliyorlardı. Bu emirler hemen uygulandı, tutukladıkları insanların bazıları operasyonel hat birliklerine, bazıları hattaki sabit birliklere gönderildi.⁴² Bir kısmı ise olduğu yerde bırakıldı. Bu emirden sonra askerler aralarında tekrar ayırım yapmaya başladılar fakat subaylar eşit davrandığı için askerler arasındaki nefret fazla büyümedi. Tutuklamaların Grozni ve Temirhan-Şura'da hala devam etmesi nedeniyle Lehlerin tereddütleri büyüyordu. Bir süre sonra olayın gerçek yüzü ortaya çıktı. Olayın başlangıcı iki sene öncesine uzanıyordu:

"1846 senesinde Vladikavkaz'da Rus Ordusunda Sollohub isimli bir asker vardı. bu adam genç fakat yoksuldu. Harcamalar için hırsızlık yaptı. Daha sonra bu hırsızlık ortaya çıkınca askeri mahkemeye çıkarılıp, rütbesinin indirileceğini düşündüğü için dağlılara kaçtı. Ancak orada da fazla kalamadı, zira oradaki sert hayat tarzı ona uymadı. Bunun üzerine Dinepr'e gitti. Ancak Bibikov'a bağlı olan askeri polis onun Lehistanlı bir misyoner olduğunu düşünerek nezarete attı. Mahkemede büyük ceza alacağını bildiği için suçunu itiraf etti ve Lehistanlıların Grozni kalesinde bir suikast yapacağını bildiğini, eğer suçları affedilip Kafkasya'ya dönmesine izin verilirse Lehistanlı olduğu için şu anda bilmediği ayrıntıları öğreneceğini söyledi. Bu rapor jandarmaya gitti ve savaş bakanlığına ulaştı. Orada büyük etki uyandırdı. Çar kendi ordusunun başarısızlığını tahmin ediyor ve Lehlerin dağlılarla irtibatlı olduğunu ilk fırsatta Rusları aldatacaklarını biliyordu. Gizli bir şekilde Sollohub'un adı ve soyadı değiştirildi, Novicki soyadı verildi. Ayrıca Kiev Üniversitesi'nin öğrencisi olduğu, siyasi fikirleri nedeniyle ceza olarak buraya gönderildiği şeklinde bir mizansen hazırlandı. Tiflis bölgesinin Jandarma komutanlığı dışında sadece Vorontsof gerçek kimliğini biliyordu. 1847 senesinin ikinci yarısından itibaren Novicki Grozni'deydi ve ısrarlı bir şekilde arkadaşlık kurmaya çalışıyordu. Temiz Lehçe konuşmaması, toprak soylusu olduğunu söylemesi ve Kiev üniversitesi hakkında verdiği çelişkili bilgiler Lehistanlıların ondan şüphelenmesine yol açtı. Birkaç ay sonra jandarma Nowicki'den Lehistanlıların tasarladığı suikaste dair delilleri göstermesini istedi. Nowicki ise Lehistanlıların arasında gizli ilişkiler olduğunu, gizli mektuplaşmalar olduğunu ve Şamil ile birkaç Rus kalesini vermek üzere gizli bir anlaşma yaptıklarını söyledi. Varşovalı bir subay olan Szymanowski'yi Suikastın planlayıcısı ve yöneticisi Kelce'den eczacı Puntoczek'i ise onun yardımcısı olarak gösterdi. Nowicki'nin dediklerine göre eczacı kaleleri daha hızlı yakmaya yarayacak bir sıvı hazırlıyordu. Bunun üzerine Ruslar, Grozni, Hasavyurt, İçkerya ve Temirhan-Şura'dan on küsur kişi tutuklandıktan sonra hepsinin belgelerini aldılar. Akabinden bir tane Temirhan-Şura'da bir tane de Grozni de olmak üzere iki soruşturma komisyonu kurdular.⁴³

⁴² Bell'in verdiği bilgiye göre; Abun kalesinde 200 civarında Leh askeri bulunuyordu. Hatta bunlardan ikisininin dağlılar tarafından esir alınışına şahit olmuştu. Anlattığına göre bu iki Leh askeri gönüllü olarak dağlılara kale hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdi. Bell, a.g.e., s.88.

⁴³ Gralewski, a.g.e., s.528.

Rus hükümetinin bu konuya ne kadar önem verdiğini ayrılan ödenekten anlamak mümkündür. Vorontsof'a, hat boyundaki komutanlara ve Dağıstan'daki komutanlara, ayrıca ispiyoncular ve ajanlar için paralar geliyordu. Bu subaylar aslında ortada bir suikast planı olmadığını bildikleri için komisyonlara sadece bu Lehistanlı subayların Şamille ilişkileri olup olmadığını araştırmalarını, diğer konuları boş vermelerini istiyorlardı. Soruşturma komisyonuna tercüman olarak üst rütbeli Lehistanlıları atadılar. Tutuklulara da çok iyi davranıyorlardı. Soruşturma sonucunda Dağlılara sığınan sadece bir kişi olduğunu onun da hiçbir yetkisi olmadığını söylediler. Birkaç haftalık soruşturmadan sonra komisyonlar raporlarını verdiler. Suikast planlayıcısı her hangi bir kimsenin bulunmadığı, bu hususta hiçbir bilgi olmadığı, toplantıların ise sadece bilgi edinme ile ilgili olduğu ve hiçbir siyasi hedeflerinin olmadığı anlaşılmıştır. Benzer raporu Kuban Hattı ve Dağıstan komutanları da vermiştir. Onlara göre de dağlılara ajanlık yapan, Şamille bağlantısı olan hiçbir subay yoktu. Bu raporlardan sonra Vorontsof tutukluların sıkı denetimini azalttı. Artık bundan sonra göreceli olarak daha serbest şekilde bir görevlinin nezaretinde geziyor ve verilen izin sayesinde birbirleri ile irtibat kurabiliyorlardı. Bir ay sonra Petersburg'dan gelen bir habere göre; Çar Lehistanlıların durumu ile ilgili kararı kendi seçtiği bir müfettişin eline bırakmıştı. Bu müfettiş de Çeçenistan'a geldiği zaman Temirhan-Şura'da tutuklu olanların serbest bırakılmasını emretmiştir. Ayrıca Pruszkowski isimli papazdan da kendisine yapılanlardan dolayı özür dilemiştir. Müfettiş, Grozni'ye gelir gelmez Novitcki ile Szmanowski'yi yüzleştirmiştir. Nowitcki ise hâlâ Szmanowski'nin ağzından hat kalelerinin Şamil'e teslim edileceğine dair ifadeler veriyordu. Szmanowski ise böyle bir planı olduğunu söyleyemeyeceğini ancak Nowitcki'nin gerçek adının Solohub olduğunu söyledi. Bunun üzerine müfettiş Lehistanlıların serbest bırakılacağını, Solohub'un da yargılanacağını söyledi. Bu uzun soruşturmanın sonunda Askeri mahkeme onun Junker unvanını alarak daimi olarak Sibiry'a yerleşmesine hükmetmiştir.⁴⁴ Rusların Lehistanlılardan ne kadar çekindiklerini bu olayda gösterdikleri aşırı hassasiyetten anlıyoruz. İki halk arasındaki tarihi husumet ve kin aralarında aşılmaz bir duvar örmüştür. İki taraf da birbirine güvenmemektedir.

Lehistanlılar, zorlu tabiat şartlarının ve Kafkas dağlılarının amansız ve sert direnişinin de haricinde görev yaptıkları ordunun katı disiplinine ve zaman zaman işkence şekli alan kasıtlı uygulamalarına maruz kalmışlardır. Asker karavanasında bile ayrımcılık yapıyor, Rus askerlerine verilen yemeklerin aynısı Lehlere verilmiyordu. Kara ekmeğin yanında tuzlu ete talim etmek zorundaydılar. Kafkas Hattı boyunca uzanan aylarca kimsenin uğramadığı ıssız kalelerde hem her an baskına uğrama stresi altında hem de terkedilmişlik ve yalnızlık hisleri içinde günlerini geçirmek zorundaydılar. Üstelik bir de nefret etmelerine rağmen aynı birlikte görev yapmak durumunda oldukları cahil Rus köylüleriyle arkadaş olmaya zorlanıyorlardı.⁴⁵ Bütün bunların üzerine bir de

⁴⁴ Gralowski, a.g.e., s.530-531.

⁴⁵ Wagner, a.g.e., s.38.

odun toplamak için bile dışarı çıkamadıkları, adeta içerisinde hapis hayatı yaşadıkları kalelerden çıkarak dağlılara karşı Çar için savaşmak zorunda bırakılıyorlardı. Lehler en çok bundan nefret ediyorlardı. İşte bu aşamada dağlıların safına geçme olayları görülmeye ve geçişler gün geçtikçe daha sık meydana gelmeye başlamıştır.⁴⁶ Kendi birlikleri içerisinde maruz kaldıkları tecrit uygulamaları bazılarının aklî dengesini yitirmesine bile neden olmuştur. Bu arada aşırı baskı yüzünden kendi aralarında problemler çıkıyor zaman zaman birbirlerini de öldürebiliyorlardı.⁴⁷ Bir çok asker ve subayın bunalıma girerek intihar ettiği de vakidir.⁴⁸ Wagner'in Rusların aleyhine olan konuları yazmamakla itham ettiği Dubois'den naklettiğine göre; Gagra Kalesi'nde kaldığı sırada garnizondaki bir Leh askeri maruz kaldığı katı muamelelere dayanamayarak kendisini kalenin surlarından aşağı atarak intihar etmiştir.⁴⁹ Giedrojic, Wielka Wola'dan Kafkasya'ya sürgün edilmiş 31 yaşındaki Kulikowski isimli bir Leherin yapılan kötü muamelelere dayanamayarak kendi subayına tokat attığı için Çar tarafından on bin sopa vurularak idam edilmesine hükmedildiğini bildirmektedir.⁵⁰ Çarlık için Rus Leh fark etmeksizin erlerin hayatının hiçbir önemi yoktu. Nasıl olsa ellerinde sonsuz bir insan kaynağı vardı.⁵¹ Bu şartlar altında kendi halet-i ruhiyesini yansıtan Giedrojic; "Çerkesleri vurmak zorunda olsam önce kendimi vurur ya da kendimi nehre atarım. Keşke benim sizinle savaşmaya değil, çile çekmeye geldiğimi bilseydiniz bana sizinle birlikte savaşma izni verirdiniz. Ama benim gâvur olduğumu bildiğiniz için beni saflarınıza almazsınız"⁵² diye hayıflanmaktadır.

1835'den 1836'ya kadar Leh askerleri Türkiye'ye, İran'a ya da dağlara kaçıyorlardı. Bazı grupları birkaç kişilik ya da onlarca kişilik gruplar halinde kaçarlarken önlerine çıkan Rus birlikleriyle çatışmak zorunda kalıyorlardı. Türkiye'ye kaçan grup kısmen kurtuldu fakat bir kısmı da yolda öldü. Fakat İran'a kaçanlar bir tezgâhla İran tarafından iade edildiler. Dağlara kaçanların çoğu daha dağlılarla temas kurmadan tekrar yakalanıyordu. İade edilenler ve dağlılar tarafından kendi esirleriyle takas edilmek üzere geri gönderilenler mahkemeye çıkartılıyorlardı. Bu askerler mahkemede bile Çarın emri altına girmeyi reddettileri için hem işkenceye maruz kalıyor hem de dayak yiyorlardı. Petersburg'daki hükümet bu firar olaylardan korktu. Subaylara Lehistanlılara daha yumuşak davranmalarını emretti. Mesela General Florov Rus erleri Lehlerle kötü davrandıkları için azarlıyordu. Bu olaydan sonra bazı Lehistanlıların rütbesi yükseltildi. Başka generaller de Florov gibi davranmaya başladılar. 1839'da yeni Lehler geldi ve onları mahkemenin akabinden önce Hat birliklerinde görevlendirip daha sonra da operasyonel birliklere dağıttılar. Lehistanlı-

⁴⁶ Бобровников, а.г.м., s.8.

⁴⁷ Gralowski, a.g.e., s.506.

⁴⁸ Gralowski, a.g.e., s.507.

⁴⁹ Wagner, a.g.e., s.38.

⁵⁰ Giedrojic, a.g.e., s.45-46.; Aynı şekilde Gralowski Dağlılara kaçarken yakalanan genç bir Leh askerinin idam edilmiş sürecini anlatmaktadır. Geniş Bilgi için bakınız: Gralowski, a.g.e., s.268.

⁵¹ Stanislaw James Bell, *Çerkesya'dan Savaş Mektupları*, Çeviren. Sedat Özden, İstanbul 1995., s.96.

⁵² Giedrojic, a.g.e., s.25.

lar ve Ruslar arasındaki çekişmeler biraz yumuşadı. Çok sayıda Lehistanlı terfi etti, böylece Rus rütbelilerle daha kolay iletişim kuruyorlardı. Yeni gelenler bu nedenle daha kolay görev yapacakları yerlere gönderiliyorlardı. Bunların arasından okullara veya idari görevlere getirilenler bile oluyordu. General Klugenav'ın neredeyse bütün Tümeni Lehlerden oluşuyordu. Savaş Bakanlığı bu duruma dikkat çekmiştir. Neden Lehlerden müteşekkil bu tümeni kurduğu sorulduğunda, Klugenav; iyi subaylar istiyordum bu nedenle böyle seçtim şeklinde bir açıklama yapmıştır. Ancak Çar bu mazereti kabul etmedi ve Lehistanlıların rütbesi yüksek olsa dahi onların yöneticilik görevine getirilemeyeceklerini söyledi. 1840'da dağlıların başarıları üzerine Çar Kafkasya'ya yeni ordular gönderdi. Bu nedenle Kafkasya'daki Lehistanlıların sayısı arttı. Bazı Lehistanlılar kaçmanın yollarını ararken bazıları deliriyor ya da deli numarası yapıyordu. Bazıları ise kendini dine veriyor, bazıları felsefeye dalıyordu.⁵³ Çar, subaylarından Lehistanlılara karşı daha katı tutumuyla ayrılıyordu. 1850 yılına gelindiğinde Çar artık Lehistanlıların olumsuz imajına rağmen tehditkâr hareketleri sadır olmadığı için daha yumuşak davranmaya başlamıştır. Birçok Leh erlikten ast subaylığa birçok ast subay da subaylığa terfi ettirilmiştir. Her şeye rağmen Rusların kafalarında hala bir tereddüt vardı. Bu nedenle Lehistanlı asker ve subayların mektupları hala büyük bir dikkatle okunuyordu.⁵⁴ Rusların bütün çabalarına rağmen Lehistanlılar da Rusların safında Kafkasyalılar karşı savaşmayı içlerine sindiremiyor, gönüllü olarak Ruslara karşı savaşmanın bir Leh için alçaltıcı bir davranış olacağını çok radikal söylemlerle dile getiriyorlardı.⁵⁵

Kafkasya'daki Rus Ordusunun şartları o denli ağırdı ki sadece Lehistanlı askerler değil Rus askerler de sık sık ordudan kaçarak Dağlılara sığınıyorlardı. Bell'e göre Rus askerleri düşmanları olan Çerkeslerin dahi kendi subaylarından daha merhametli olduğunu düşünüyorlardı.⁵⁶ Genel olarak ordudan firar edenlerin sayısı endişe verici boyutlara ulaşmıştı. Bu firariler dağların yüksek kesimlerine kaçıyorlardı. Ama çoğunlukla Kafkas dağlıları tarafından yakalanarak köleleştiriliyorlardı.⁵⁷ Köleleştirilenlerin önemli bir kısmı da Türklere satılıyor. Doğrudan Şamil'e sığınanlar da vardı.⁵⁸ 1834 yılından itibaren Rus ordusunda meydana gelen firar olaylarının ekseriyetinin failleri Lehistanlılardı. Zaten Lehler 1830 tarihinden önce Kafkasyalılarla nadiren görüşüyorlardı. Dağlı-

⁵³ Gralowski, a.g.e., s.507-508.

⁵⁴ Gralowski, a.g.e., s.536.

⁵⁵ Gralowski, a.g.e., 73.

⁵⁶ Bell, a.g.e., s.70. Н. И. Покровский, *Кавказские Войны и Имам Шамиль*, Москва 2000., с.380.

⁵⁷ Widerszal, a.g.e., s.242; Luxembourg, a.g.e., s.173-174.; Longworth, a.g.e., s.114.; Grigoriantz, a.g.e., s.91. Wagner'e göre, Trabzon limanı Rusya'dan kaçan firarî askerlerin toplanma yeri olduğunu belirtmektedir. Trabzon'daki Fransız konsolosu M. de Clairanbault'un Rus ordusundan firar eden Leh asker kaçaklarını gizlice İstanbul'a gönderdiğini yazmaktadır. Sayıları artınca İstanbul'da küçük bir koloni oluşturan bu Leh kaçaklara Prens Czartoryski ve Kont Zamojski yardım elini uzatmıştır. Wagner, a.g.e., 345.

⁵⁸ Покровский, a.g.e., s.380.; Lapinski, köleleştirilen bu Leh ve Rus firarîlerin kaçak mal gibi Anadolu kıyılarına ulaştırıldığını, Türk yetkililerinin de bu iğrenç ticarete göz yumduklarını belirtirken, Anadolu'nun iç kesimlerine bilhassa Kürtlere satıldıklarını yazmaktadır. Ona göre bunların çok az bir kısmının bazı Karadeniz limanlarında bulunan İngiliz ve Fransız Konsolosluklarına sığınarak özgürlüklerine kavuşabildiklerini sözlerine eklemektedir. Лапинский, a.g.e., s.145.

ların Ruslarla yaptığı savaşın sadece bir sınır savaşı olduğunu sanıyorlardı. 1831'den sonra özellikle de Şamil'in İmamlığı devralmasını müteakiben dağlıların özgürlük mücadelesini daha iyi anlamaya başlamışlardı. Artık onlara göre her iki halk da özgürlük için savaşıyorlardı. Bu nedenden ötürü Lehler bakımından Rus ordusu için savaşmak kendilerine ihanet etmek anlamına geliyordu.⁵⁹ Bir süre sonra Rusların Kafkasya'da karşı karşıya kaldıkları güçlükler, uğradıkları yenilgiler ve verdikleri zayıat mübalağalı yazılarla Avrupa kamuoyuna basın aracılığıyla sızmaya başladı. Rus devletinin idarecileri doğal olarak bu durumdan son derece rahatsız olmuştur.⁶⁰ Bu durumu Rus kaynaklarından da takip etmek mümkündür. Rus idarecilerin kendi aralarında yaptıkları yazışmalarda; "şimdi İngilizler, kaçaklarımıza ve özellikle Lehistanlılara daha iyi muamele yapılmasını tavsiye ediyorlar ve bunları bize karşı silahlandırmaya çalışıyorlar. Şimdiye kadar büyük oranda başarısız oldular. Kalelerin yapımı ve kruvazörlerimizin her an tetikte olması, onların işlerini güçleştiriyor. Dağlarda köle fiyatları düştü ve serbest bırakılan kaçakların sayısı arttı. Bizimle yapılan çarpışmalar sırasında Lehçe bağrışmalar duymaya başladık bile."⁶¹ şeklinde değerlendirmelere rastlamak mümkündür.

Lehistanlılar kendi aralarında dağlıların safına geçip geçmemeyi tartışıyorlardı. Böyle bir hareketin kendi vatanlarına bir faydası olup olmayacağını sorguluyorlardı. Gralewski'nin birliğinde 1846 senesinde Genç bir Leh askeri dağlıların safına geçmek isteyince onun arkadaşları teşebbüs ettiği şeyin ne kadar anlamsız olduğunu anlatmaya çalışarak onu vazgeçirmeye çalışmıştır. Onlara göre dağlılar onu anlamayacakları gibi, onun da dağlılara bir faydası olamayacaktı. Üstelik öleceği için kendi vatanına da faydası dokunmayacaktı. Eğer çatışma olur da yakalanırsa bu sefer Ruslar ona işkence yapacaklardı. Birliğinde kaldığı takdirde vatanına dönme ihtimali vardı ve orada bütün tecrübesini ülkesinin yararına kullanabilirdi. Bu kararsızlıklarına rağmen içlerinde kararını verip kaçanlar oluyordu. Bazıları orada umduğunu bulamayıp geri dönüyordu. Ancak Lehistanlı askerler gerçek dağlılara giden yolları bilmedikleri için Ruslarla anlaşmalı aullara gidiyorlar onlar da firarîleri Ruslara geri iade ediyorlardı. Hâlbuki Şamil diğer dağlılara Kuzey Kafkasya'nın diğer bölgelerindeki dağlılara nazaran Lehlerle daha iyi muamelede bulunuyordu.⁶² Onlara göre, askerî tecrübesi ve elinde hiçbir mesleği olmayan genç bir Lehistanlı'nın dağlılara bir şeyler verebilmesi şüpheli idi. Bununla birlikte 1847'de Saltıllıların yaptığı ayaklanmada dağlılar bu Leh firarîlerinin tecrübelerinden faydalanmışlardır. Gralewski'ye göre; "tek tek kişiler yerine mesleği ve fikirleri olan on kişi daha onlar arasında olsaydı dağlılara daha bilimsel yaklaşarak orada lejyonlar bile kurabilirlerdi. Dağlıların müziğini kendi halk müziklerine benzettikleri için Lehler çok etkileniyorlardı." Ona göre siyasî cezalı olup Kafkasya'ya sürgün edilen Lehlerin dağlıların safına geçtiğini duyan Leh askerleri bir de Lehistan şapkala-

⁵⁹ Gralewski, a.g.e., s.554.

⁶⁰ Luxembourg, a.g.e., s.116.

⁶¹ АКТИ, IX, s.454'den naklen Luxembourg, a.g.e., s.174.

⁶² Бобровников, a.g.m., s.8.;

rını karşılarında görseler kesin dağlıların tarafına geçerlerdi. Bu konuda Lapinski de benzer şeyler söylemektedir, ona göre; dağlılar Ruslara iade ettikleri firarîlere Rusların neler yaptıklarını bilseler onlara daha iyi davranırlardı. Böylece Rus ordusundan firarlar katlanarak artacak ve sonunda Rusya'nın Kafkas ordusu çökecekti.⁶³ Bu durum Şamil'in gücünü epeyce artıracığı gibi Ruslarınkini de azaltacaktı. Hepsi Dağlıların safına geçmese bile Rus ordusunda kalanlar kendi kardeşlerine ateş etmezlerdi. Bu şekilde Ruslar mecburen Lehistanlıları bir daha Kafkasya'ya göndermemek zorunda kalacaklardı." Aslında böyle bir lejyon olsa dahi yine de Rusların kazanacağını düşünen Gralowski, en azından özgürlük uğrunda ölmüş olmakla avunacaklarını ifade etmektedir.⁶⁴ James Bell'de böyle bir lejyonun kurulmasını şiddetle arzulamaktadır. Hatta Kafkasya'da bulunduğu süre zarfında böyle bir birliğin kurulması için epeyce çapa sarf etmiştir. Ancak onun vatandaşı olan Longworth, Luxembourg'un belirttiğinin aksine böyle bir lejyon fikrini sağlıklı bulmamakta, kültür, din ve dil farklılığı nedeniyle başarısız bir girişim olacağını iddia etmektedir.⁶⁵

Firar Hikâyeleri

Stanislaw Pilat ve arkadaşları 1832'de Beştav'a gelen Novaginski ve Tengiski birliklerine başka Lehistanlılar var mı diye bakmaya gidiyorlar. Orada bacağın-dan yaralanmış bir Lehistanlı asker buluyorlar. Bu asker onlara iyileşir iyileşmez Çerkeslere kaçacağını ve Rusları öldüreceğini söylüyor. Bunun üzerine onlar askere; Çerkeslerin kaçak askerleri kendi esirleriyle değiş tokuş yaptığını söylüyorlar. Genç asker buna bir çare bulacağını söylüyor. Bunun üzerine adını soruyorlar. O da isminin İsmail Çerkaski olduğunu söylüyor. Onlar bütün Lehistanlıların yaptığı gibi sahte isim kullandığını düşünüyorlar ve kendi aralarında ona "Muamma" adını takıyorlar. Daha sonra Muamma ile sık sık tuvaletlerde görüşüyorlar.⁶⁶ Pilat ve diğer Lehistanlıların Kızlara gideceğini işiten Muamma sinirlenerek Tatarca birkaç kelime söylüyor. Pilat ve arkadaşları onun Tatarca bildiğini o zaman öğrenmiş ve artık onun kaçacağından emin olmuşlardır.⁶⁷ Pilat 1835'de Galiçya'ya gitmek için Beştav'a geçerken, Muamma'nın birliğine uğrayarak orada çalışan bir doktordan Muamma'nın Çerkeslere kaçtığını öğrenmiştir. Pilat'ın verdiği bilgiye göre, Çerkesler Proçny Okop'u yaktıklarında onları yönlendiren Lehistanlı bir Komutan vardı. O Lehistanlı komutan yaktıkları stanitsada Lehistanlıların olup olmadığını soruşturmuştur. Hatta Çerkesler savunmasız hiç kimseyi öldürmedikleri gibi esir de almamışlardır.

⁶³ Лапинский, а.г.е., s.146.

⁶⁴ Gralowski, а.г.е., s.555-556-557.

⁶⁵ Luxembourg Bell ve Longworth'un bu konuda aynı fikirde olduklarını söylemektedir. Ancak her iki şahsın seyahatnameleri dikkatli okunduğunda Longworth'un bu fikre muhalefet ettiği rahatlıkla görülecektir. Luxembourg, а.г.е., s.173-174. Longworth'un görüşleri için bakınız: Longworth, а.г.е., s.192-193.

⁶⁶ Pilat, а.г.е., s.129-130.

⁶⁷ Pilat, а.г.е., s.137-138.

Pilat'a göre işte o Lehistanlı komutan Muammaydı.⁶⁸ Lapinski, kendi dindaşlarına sığınarak rahat edeceğini ve özgürlüğünü kolayca kazanacağını tasarlayıp firar eden Rus Ordusu'ndaki Tatarların da genellikle hayal kırıklığına uğradıklarını. Müslüman olmalarının köle muamelesi görmelerine engel olmadığını belirtmektedir.⁶⁹

Giedrojic'in bizzat anlattığı firar hikâyesine göre: Şirvan Birliği'nde Mesleği mühendislik olan Jozef Dzik isminde bir Lehistanlı asker vardır. Giedrojic, Dzik ile birlikte bir tepeyi kontrol etmeye gitmiştir. Dzik ona eğer bu tepede bir kale olsaydı Rusların ne kadar iyi vurulacağını yere çizdiği şekillerle anlatmıştır. Başka bir gidişlerinde yine aynı şeyi anlatınca Giedrojic neden böyle boş işlerle ilgilendiğini sormuştur. Bu konuşmadan birkaç ay sonra Dzik kaybolmuş herkes onun öldüğünü sanırken sonradan onun Şamil'e kaçtığı anlaşılmıştır. İki sene sonra Giedrojic ve birkaç asker dağlara sefere gittiklerinde tekrar aynı tepeye gittiklerinde, Dzik'in kendisine çizerek gösterdiği plana uygun bir kalenin aynısını orada inşa edilmiş olduğunu görmüşlerdir. Yazın Rus karargâhına gelen bir haberde, aynı tarzda dört kalenin daha aynen Dzik'in Giedrojic'e bahsettiği yerlere inşa edildiği rapor edilmiştir.⁷⁰

Wagner'in uşağı olan Leh John Sarembe bölgeyi tanımadıkları için arkadaşlarıyla beraber firar etmek amacıyla çok plan yapmalarına rağmen uygulamaya koyamadıklarını ifade etmiştir. Bu arada dağlılardan Osmanlı ülkesine ulaşan dağ yollarını öğrenmek amacıyla Tatarca öğrenmeye başlamışlardır. Netice de zirai konularda teknik yardımda buldukları bir Kafkas dağlısı Müslüman olacaklarını söylemeleri üzerine onlara izleyecekleri yolu tam olarak göstermiştir. Hatta bütün dağların isimlerini, geçmek zorunda oldukları ırmakları hatta yakınlarından sürünerek geçecekleri köylerin isimlerini ezberletmiştir. Sıkıştıkları durumlarda ise en yakındaki bir mollaya gitmelerini tavsiye etmiştir. Firar etmeye kesin karar verdikten sonra 3 ay boyunca hazırlık yapmış, para biriktirmiş, erzak depolamış ve kendilerini açlığa alıştırmışlar. Bu arada Kazaklar tarafından yakalanıp getirilen bazı firarî Rus askerlerinin dayak atılarak öldürülmesi işlemine iştirak etmek zorunda kalmışlar. Bu ağır cezalar gözlerini korkutmuş ve zaman zaman vazgeçip kaçışı ertelemişler. Nihayet özgürlük istenci baskın gelmiş ve firar gününü kararlaştırmışlar. Ormanda kararlaştırdıkları bir noktada sırt çantaları ve dolu tüfekleriyle buluştuktan sonra dua ederek son güçlerine kadar kendilerini savunmaya ve son çare kaldığında Rusların elinde dayak yiyerek ölmek yerine kendilerini öldüreceklerine dair ant içmişler. Tam 14 kişi yola çıkan bu Leh askerleri, gündüzleri ormanlarda saklanarak⁷¹ 13 gün boyunca sadece geceleri yol almışlardır. Erzakları bitince yabani meyvelerle ve avladıkları geyik gibi hayvanlarla karnlarını doyurmuş ve 13 gecenin

⁶⁸ Pilat, a.g.e., s.149.

⁶⁹ Лапинский, a.g.e., s.147.

⁷⁰ Giedrojic, a.g.e.,s.91-92.; Reichman, a.g.e., s.219.

⁷¹ Покровский, firarilerin ormanlarda yabani meyveler bulunması sebebiyle ormanlarda saklandıklarını belirtmektedir. Покровский, a.g.e., s380.

sonunda Türk sınırını geçmişlerdir.⁷² Bu üç firar hikâyesinin ilk ikisinde Ruslardan intikam alma isteği firar etmelerinde belirleyici etken olmuştur. Ancak her üçünde de Ruslara iade edilme korkusu ağır basmaktadır. Bu korku planlarını zaman zaman ertelemelerine neden olmuştur. Özellikle sonuncu hikâyede bu korku daha net hissedilmektedir. Çünkü firarîlerin hedefi dağlılara sığınmak değil doğrudan Osmanlı ülkesine ulaşmaktır. Her durumda da bu askerler kendi rızalarıyla burada olmadıkları gibi, kendi savaşları olmayan bu kanlı mücadeledede Rusların safında olmak ayrıca küçültücü bir tesir yapmakta, psikolojik olarak onları ezmektedir. Zira karşılarında tıpkı daha önce kendilerinin yaptığı gibi kendi vatanını Ruslara yani kendi işgalcilerine karşı savunan özgürlük savaşçıları bulunmaktadır. Bütün bu dürtüler onların kalabalık gruplar halinde Rus ordusunu terk etmelerine hatta çoğunlukla dağlıların safına geçerek Ruslara karşı savaşmalarına neden olmuştur.

Lehler gibi Ruslar da fırsat bulduklarından birliklerinden kaçarak dağlılara sığınıyorlardı. Birçoğu tutsak olduktan sonra onlara bağlanıyor serbest özgür bir insan olarak bırakıldığında dahi gitmek istememektedir. Gitmemelerinin en büyük sebeplerinden birisi de Rus ordusunun ağır şartları ve askerlere verilen ağır disiplin cezalarıdır.⁷³ Bell'in karşılaştığı bir Rus asker kaçağı da Dağlılara esir düştükten sonra onlara bağlanarak Kafkasya'ya yerleşmiştir. Daha Rus ordusunda görevli iken Kafkasya'ya yerleşebilmek amacıyla ülkesine geri dönmek bahanesiyle izin almış, ancak orada karşılaştığı bir olaydan dolayı hapse atılmıştır. On dört ay hapis yattıktan ve iki yüz kırbaç vurulduktan sonra tekrar askere alınarak Anapa'ya gönderilmiştir. Burada planını uygulamaya koymuş, yirmi beş kişiyi daha burada sahip olacakları hayat şartlarını anlatarak kendisiyle beraber kaçmaya ikna etmiştir. Kendisi, karısı ve adamlardan beş tanesi geceleyin ipler yardımıyla duvardan inmeyi başarmışlar, fakat geride kalanlar yakalanmıştır. Çerkeslere katılmasının sebepleri sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir; "Hangi amaç için bu ülkeye karşı bu savaş yürütülüyor? Geçen yıl ordumuzun sadece yarısı geri dönebildi. Çerkesler kamp gereçleri, erzak yokluğu ve hastalıklar sebebiyle yok oldu." Daha sonra ise Rus askerlerinin içinde yaşadıkları şartları anlatmış; Ona göre önceki arkadaşlarının hepsi bu uzun savaştan nefret edip bıkmışlar.⁷⁴ Bu bıkkınlık neredeyse bütün Rus askerlerinde görülmektedir. Yirmi yıl boyunca katı disiplin altında yaşamaktansa kendi komutanlarından daha iyi davranacaklarını düşündükleri dağlıların safına katılmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle gün geçtikçe firar olayları daha da artmıştır. Teofil Lapinski Rus Ordusu'ndan bir yılda kaçan firarîlerin sayısının yaklaşık dört bin kişi olduğunu belirtmektedir. Bunların 3/5'inin Şabsığ ve Abazalar arasında, 2/5'inin Ubıhlar arasında olduğunu belirtmektedir. Bu kaçakların neredeyse yüzde onunun dağlı kadınlarla evlendiklerini ve İslam dinini benimsediklerini ifade etmektedir. İslam dinini benimseyenlerin artık himaye

⁷² Wagner, a.g.e., s.353-362.

⁷³ Теофил Лапинский (Теффик Бей), *Горцы Кавказа и их Освободительная Борба Против Русских*, Перевод: В. К. Гарданова, Нальчик 1995, с.147.

⁷⁴ Bell, a.g.e., s.122.

altına girdiklerini bu nedenle bunların Ruslara geri iade edilmediklerini söylemektedir.⁷⁵ 1849 yılında Rusların Gergebil saldırıları sırasında 200 kadar Rus ve Lehistanlı Rus ordusunu terk ederek toplarla birlikte dağlıların safına geçmiştir. Daha sonraki çarpışmalarda dağlılar bu topları işte bu Lehistanlı ve Rus topçular sayesinde Ruslara karşı kullanabilmiştir.⁷⁶

Longworth, Leh asker kaçaklarının büyük çoğunluğu büyük zorlukla maruz kalmalarına rağmen büyük sayılarda dağlara firar ettiklerini belirtmektedir. Lapinski bu firarilerin Rus akınlarına açık yerlerde değil dağların iç kesimlerinde tutulduklarını, bu nedenle Abaza ve Şabsığ bölgesinin ovalık kısımlarında sayılarının az olduğunu lakin ulaşılması güç, sarp yerlerde mesela Ubihlar, Ossetler ve Svanetlerin arasında, daha fazla bulduklarını ifade etmektedir.⁷⁷ Maruz kaldıkları büyük zorlukların en başında kaçarken yakalanıp tekrar Rusların eline geçmeleri gelmektedir. Böylesi durumlarda sıra dayacağı gibi ekseriyetle sonu ölümle biten ağır cezalara çarptırıldıklarından yukarda bahsetmiştik. Lehleri Rus ordusundaki diğer unsurlara göre daha dik başlı gören Longworth onların bu özelliklerine ve kaçtıklarında Çerkeslerin kendilerini köle ve hizmetçi gibi kullanacaklarını bildikleri halde kaçmalarına hayret etmektedir.⁷⁸ Longworth'un verdiği bilgiye göre David Urquhart⁷⁹ Leh firarîlerin durumlarına üzülmüş onların durumlarını düzeltmek, biraz daha iyi muamele edilmesini temin etmek amacıyla Çerkes soylularıyla konuşmuştur. Böylece onların yerli kölelerle aynı muameleye maruz kalmalarını sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu sadece Batı Kafkasya'nın Karadeniz kıyısı boyundaki Ubih, Natuhaç ve Şabsığ kabileleri ile sınırlı kalacaktır. Karaçay ve Kabardey bölgesinin yanı sıra Dağıstan ve Çeçenistan'da kimse Urquhart'ı tanımamaktadır. Üstelik Çerkesler bu girişimi pek de umursamadıkları gibi Ruslarla Lehler arasında bir fark gözetmemektedirler. Diğer taraftan teslim olan Ruslar bile Çerkeslerden daha iyi muamele görebilmek için Leh olduklarını söylemektedirler. Longworth onların maruz kalacakları muamelenin tamamen sahiplerinin karakterine bağlı olduğunu belirtmektedir.⁸⁰ Çerkesler ellerine geçen bu esirleri ekseriyetle Rusların elinde olan Kafkasyalılarla takas etmeyi tercih etmektedirler. Takas edilme şeklinde aslında bir tür insan ticareti şeklinde cereyan ediyordu ancak bu sefer bu ticaretten kazanç sağlayanlar Rus subayları oluyordu. Rusların elinde-

⁷⁵ Lapinski, firarî askerlere dağlılar tarafından Müslüman olmaları için çeşitli hileler ve baskılar yapıldığını söylemektedir. Лапинский, a.g.e., s.145.

⁷⁶ Gralowski, a.g.e., s.292.; Покровский, a.g.e., s.380.

⁷⁷ Лапинский, a.g.e., s.145.

⁷⁸ Longworth, a.ge., s.192.

⁷⁹ Urquhart 19. Yy'ın birinci yarısında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliğinde başkatiplik yapmıştır. Bu görevi sırasında Türklere karşı kendisinde bir sempati oluşmuştur. Ayrıca İstanbul'dayken Kafkasya'dan İstanbul'a destek bulmak amacıyla gelen Sefer Bey ile tanışmış ve Kafkasyalılara karşı da bir muhabbet hissetmiş hatta kısa bir Kafkasya seyahati de yapmıştır. Daha sonra İngiltere'ye döndükten sonra İngiliz Politikacılarını Kafkasyalılar Ruslara karşı desteklemeleri için ikna etmeye çalışmış, adeta kendisini bu amaca hasretmiştir. Polonyalı mültecilerle birlikte Portfolio isimli bir uluslar arası politika dergisi çıkararak Avrupa kamuoyunu yönlendirmeye çalışmışlardır.

⁸⁰ Longworth, a.g.e.,s.114.; Edmund Spencer, *Travels in Circassia Krim Tartary*, Volume II, London 1838., s.263.

ki Kafkasyalı esirleri kurtarmak maksadıyla takas etmeye karar veren dağlılar hem para ödüyor hem de beraberinde iki üç kaçak vermek durumunda kalıyorlardı. Normal yollardan çatışmada esir alınmış bir Rus kölelerin fiyatı on gümüş ruble iken Rus Ordusu'ndan kaçmış firarîlerin fiyatı altmış ila yüz ruble arasında bir değere tekabül ediyordu. Evlenip Müslüman olanların Ruslara teslim edilme gibi endişesi yoktu ama diğerleri Müslüman olmaya zorlanmakla işkence ve dayakla cezalandırılacakları Ruslara teslim edilme seçenekleri arasında sıkışıyor ve sonunda tek çıkar yol olarak kendi hayatlarına son veriyorlardı. Dağlılar takas etmede kullanmadıklarını da kendi hizmetlerinde kullanmaktaydılar. Eğer kendileri isterse o zaman onları kölelik şartlarının daha kolay olduğu Osmanlı ülkesine satmaktadırlar.⁸¹ Bell'e göre Lehler Osmanlı topraklarında 5-6 yıl içinde azat olabilmektedirler.⁸² Buna rağmen bazıları Osmanlı ülkesine gitmek yerine Çerkesler arasında kalarak Ruslarla savaşmayı tercih etmektedir. Kafkasya'da bulunduğu süre boyunca Bell çok sık Lehistanlı firarîye rastlamıştır.⁸³ Hatta kendisi orda hizmetçi olarak Lehistanlı esirleri tercih etmiş özel hizmetlerinde onları kullanmıştır.⁸⁴

Bütün bunlara rağmen şunu biliyoruz ki Kafkasyalılar askerî yetenekleri olanlardan veya Kafkasya toplumuna faydası olacak niteliklere sahip olanlardan istifade etmekten geri durmamışlardır. Hatta sadece Lehlerden değil Ruslardan bile istifade etmekten çekinmemişlerdir.⁸⁵ Kafkasyalıların firarîlerden en çok baskın yapmayı planladıkları Rus kalelerinin durumu, bu kalelerin zayıf noktaları, içerisindeki asker sayısı, top sayısı, mühimmat ve erzak durumu⁸⁶ gibi önemli stratejik bilgileri edinmekte faydalandıklarını belirtmek gerekir.⁸⁷ Kafkasyalılar edindikleri bu bilgilerden faydalanarak hangi Rus kalesine ne zaman, nasıl, kaç kişiyle baskın yapacaklarına karar veriyor ve kararlarını uyguluyorlardı.⁸⁸ Wagner Kafkas Hattı'nda hastane kurduğu bir stanitsaya Çerkeslerin yaptığı bir baskını anlatırken, Çerkeslere Leh bir asker kaçağının kılavuzluk yaptığından bahsetmektedir. Bu Leh kılavuz Kafkasyalı baskıncılara stanitsaya en kolay giriş yolunu, yoğun sisten de faydalanarak göstermiş bu şekilde Ruslardan intikam almıştır. Bu baskında Kafkasyalıların yaptıkları diğer baskınlar da olduğu gibi kaledeki erkekler öldürülmüş, kadın ve çocuklar ise köle olarak satılmak üzere götürülmüştür.⁸⁹ Yine 26 Mayıs 1837'de Abun Kale-

⁸¹ Rus ve Lehistanlı firarîler Lapinski'ye göre Dağlılardan köle muamelesi görmenin yanı sıra bu durumdan kurtulabilmek için Müslüman olmaya da zorlanıyorlardı. Лапинский, a.g.e., s.146.

⁸² Bell, a.g.e., s.59-60.

⁸³ Bell, a.g.e., s.65 ve s.123.; Aynı şekilde Wagner de Lehistanlılara rastlamaktaydı. Bakınız, Wagner, a.g.e., s.139-140.; George Leighton Ditson, *Circassia or a Tour to The Caucasus*, London 1850,s.365.

⁸⁴ a.g.e., s.158.

⁸⁵ Feodor Feodoroviç Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, Ankara 1999. ,s.9.; Покровский Kafkasyalıların firarîlerden bir çok şey öğrendikleri fikrine katılmakla birlikte sayılarının çok fazla olduğuna katılmamaktadır. Покровский, a.g.e., s.380.

⁸⁶ Söz gelimi Velyaminof'un ordusundan alınan bir esir ve iki Rus asker kaçağından, Gelincik kalesinde çıkan bir yangın sonucu askerler ve hayvanların bütün kış yiyeceği olan peksimetler ve hayvan yemlerinin hemen hemen tamamının yandığını öğreniyorlar. Bell, a.g.e., s.160.

⁸⁷ Luxembourg, a.g.e., s.196.

⁸⁸ Wagner, a.g.e.,s.26.; Бобровников, a.g.m., s.8.

⁸⁹ Wagner, a.g.e., s.106-107.

si'ndeki Rus birliğinden firar eden iki Leh asker Sucukkale yakınlarında Kafkasyalıların eline geçmiştir. Bu askerler teker teker sorgulanmış ve her ikisinden alınan bilgilerin birbirini teyit ettiği görülmüştür. Buna göre, Abun'daki Rus garnizonunda 8.000 asker ve 24 toptan müteşekkil bir batarya ve bir miktar da piyade bulunmaktaydı.⁹⁰ Şamil'in emrinde olan Lehistanlılar onun kendilerin değer vermesine karşılık olarak Şamil'e saygı gösterdiler ve onu, "Bizim Çarımız Şamil" diye anmaya başladılar.⁹¹ Pokrovski, İmam Hamzat'ın Lehistanlılardan oluşturduğu bir birliğin onun muhafız alayının bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra onlar Şamil'in özel birliklerine dâhil edilmişlerdir. Şamil'in adamları Lehlerden top yapım tekniklerini öğrendiklerini hatta Şamil'in topçu ustalarına üretim yapabilmeleri için Venedo yakınlarında alet ve avadanlıklarının da bulunduğu bir imalathane ihdas ettiğini söylemektedir. Ayrıca iki Leh subay'ın müritlere askeri eğitim verdiğinden de bahsetmektedir.⁹² Diğer taraftan Şamil'in naibi Muhammed Emin kendi idaresi altında olan bölgede Kafkasya'nın geleneksel misafirperverlik anlayışına ters düştüğünü düşündüğü savaşta esir alınanlara köle muamelesi yapma ve onları Ruslarla takas etme işlemine karşı çok sert tedbirler almıştır. Sonra bir adım daha ileri giderek selefleri gibi bunlardan istifade etme yoluna gitmiştir. Naib Muhammed Emin, zanaat ve ticaretten anlayan yaklaşık sekiz yüz kişiden müteşekkil bir firarî kolonisi kurmuştur. Bir süre sonra firariler Ruslara karşı savaşmak maksadıyla kendileri için silah yapmaya başladılar. Muhammed Emin bu insanlardan askerî birlik oluşturma ve topçuluğa dair bilgilerinden faydalanma yoluna gitti.⁹³

Kafkasyalılar firarî Lehlerden modern savaş teknikleri, tıp ve mühendislik gibi alanlarda da istifade ediyorlardı. Yukarıda anlattığımız Jozef Dzik'in hikâyesinde olduğu gibi top atışlarına dayanıklı kaleler ve istihkâmlar inşa etmede Lehistanlı firarîlerden faydalanılmıştır.⁹⁴ Bu tip vasıfları olan Lehler Kafkasyalıları arasında itibar görüyor, kısa zamanda özgürlüğünü kazanıyor ve diğer hür Kafkasyalılarla aynı haklara sahip oluyorlardı. Bell Kafkasya'da özgür bir Lehistanlı ile karşılaşmıştır. 13 Mayıs 1837'de Pşat'tan yola çıkan Bell ve Gürcü asıllı uşağı Luca'ya arkalarından bir Leh yetişir ve onlara katılır. Bu Leh de diğer hür Çerkesler gibi atlı ve silahlıdır. Daha sonra bu Lehistanlının hür olduğunu bildiği at ve kuşandığı silahların da kendisine ait olduğunu öğrenirler. Bu Lehistanlıya göre bir Leh'in burada özgürlüğünü kazanması çok kolaydır. Bunu başaramayanlar sadece cahil oldukları için başaramamaktadırlar. Leh, kendine ait bir evi olduğunu, Varşova'da öğrendiği bazı tıbbî bilgileri burada uyguladığını ve bu sayede ödüllendirildiğini ifade etmiştir. Bell, onun Rusların kölesi olmaktan nasıl kurtulduğuna dikkat çekmektedir; Bu Leh, "kendisini bir asker olarak içinde bulunduğu şartlar altında büyük bir umutsuzluğa kaptırmış ve Anapa'daki generalden bir görüşme talep etmiş, generale bu şartlar altında ne

⁹⁰ Bell, a.g.e., s.84.

⁹¹ Бобровников, a.g.m., s.8.

⁹² Покровский, a.g.e., s.381.

⁹³ Лапинский, a.g.e., s.147.

⁹⁴ Giedrojic, a.g.e.,s.91-92.

olursa olsun orduda kalmayacağını söylemiş ve eğer general onun gitmesi için izin verecek olursa bütün parasını ona vereceğini söylemiş.” Pazarlık bu şekilde tamamlanmış ve şimdi hür bir insan olarak Kafkasyalıların saflarına katılmış hatta Anapa yakınlarında Ruslarla yapılan bir çarpışmaya da iştirak etmiştir⁹⁵. Aynı şekilde Lituanya’dan Kafkasya’ya gönderilen Witkowski isimli bir Leh asker bulunduğu birliğin Rus komutanının karısı ile girdiği bir yasak aşk ilişkisinin sonunda ağır cezalara çarptırılmıştır. Daha sonra da Çeçenlere esir düşen bu Leh orada çok iyi muamele görmüştür. Esir olduğu Çeçen köyü Rusların eline geçtiğinde ise Rus ordusu tarafından asker kaçağı muamelesine tabi tutulmuştur. Mahkeme iki bin değnek cezası vererek bu cezanın hepsinin bir seferde değil 500’ er değnek olarak dört seferde vurulmasına karar vermiştir. Bu arada Vorontsov İçkerya’da Çeçenlere saldırmayı planlıyordu. Ancak Ruslar İçkerya ormanlarını tanımıyorlardı ve bu ormanları iyi tanıyan birisini aramaya başladılar. Akıllarına Witkowski geldi yapılan müzakereler sonucunda İçkerya’ya götürmeyi kabul etti. Ancak ormana girince Çeçenler arasında ne kadar rahat ve mutlu olduğunu ve oradaki hayatını, Rusların kendisine yaptıklarıyla mukayese eden Witkowski bir fırsatını bularak gizlice Şamil’e gitti. Rusların amacını ve kendisinin başından geçenleri anlatarak nefret ettiği Ruslardan intikam almak istediğini söyledi. Bu amacına ulaşmak için kendisinden ne isterlerse yapacağını ifade edince, Şamil’de ondan Rusların karargâhını Argunay nehri yakınında orman içindeki bir vadide kurmalarını temin etmesini ve gerisini kendilerine bırakmasını istemiştir. Witkowski kendisinden isteneni yapmış ve geceleyin kampı terk ederek Şamil’e gitmiştir. Geceleyin müritler kampı basmış ve herkesi kılıçtan geçirmişlerdir.. Vorontsov da ormana kaçarak canını kurtarabilen şanslılar arasındadır. Kafkasyalılar kamptaki paraları, topları, mermileri, esirleri ve hayvanları da alıp gitmişlerdir. Moskova maddi kayıpları hesapladığında dört milyon ruble rakamına ulaşmıştır.⁹⁶ Savaşlar sırasında ölen insanların cesetlerinin göllerin içinde çürümesine rağmen dağlıların bu göllerin suyunu içmeleri sonucunda salgın hastalıklar baş göstermiştir. Bu göllerin temizlenerek salgın hastalıkların önünün alınmasında da Lehistanlı firarîler önemli rol oynamışlardır.⁹⁷

Giedrojiç’in naklettiği Dzik isimli Lehistanlının dağlılara kaçış hikayesini yukarda vermiştik. Giedrojiç General Vorontsov’un Saltı kalesini kuşatması sırasında Dzik’in dağlılarla birlikte Rus ordusuna karşı nasıl savaştığını anlatırken abartılı tasvirlerle girmektedir. Ancak Gralowski bu savaşı iki tarafın stratejik durumu ve taktik anlayışını da izah ederek karşılıklı hamlelerini çok detaylı bir şekilde tasvir ederken Dağlıların arasında Ruslara karşı savaştan Rus ve Lehistanlıların bulunduğunu hatta bunların zaman zaman Rusça ve Lehçe olarak Rus ordusundaki askerleri kendi saflarına geçmeleri için ikna etmeye çalıştıklarından bahsetmektedir.⁹⁸ Diğer taraftan Şamil’in eline esir düşen

⁹⁵ Bell, a.g.e., s.67.

⁹⁶ Giedrojiç, a.g.e., s.109.

⁹⁷ Gralowski, a.g.e., s.141.

⁹⁸ Gralowski, a.g.e., s.279.

Karol Kalinowski Rus ordusundan kaçarak Şamil'e gelen Rusiecki, isminde Lehistanlı bir teğmenden bahsetmektedir. Rusiecki,'nin dağlılara sığınışı esnasında top atışlarıyla karşılandığını ancak dağlıların yine de ona temkinli yaklaşıtlarını belirtmektedir. Onu kendi evine alan Kalinowski'ye göre, o henüz çok genç ve kişiliği henüz oturmamış toy bir askerdir. Bu nedenle Ruslar onunla sürekli dalga geçmişlerdi. Rusiecki, de bu nedenle Ruslardan nefret etmiş ve intikamını almak için Şamil'e kaçırmıştı. Kalinowski'ye göre, Çok genç ve sabırsız olan bu genç subay mütemadiyen Ruslardan intikam almak için saçma projeler üreterek Şamil'i rahatsız ediyordu. Kaçmaya çalışan birkaç Rus askerinin idamı üzerine korkan Rusiecki, bu korkunun da etkisiyle, Şamil'e madenlerin yerini tespit edebileceğini, hatta Rus sınırına öyle bir tahkimat yapacağını, Rusların bir daha Dağıstan'a giremeyeceklerini söylemiştir. Onun bu durumu Kalinowski'yi başına bir bela alması ihtimali yüzünden korkuttu.⁹⁹ Aşağı yukarı bütün firar hikâyelerinde Ruslardan intikam alma isteği en belirgin dürtü olarak göze çarpmaktadır. Fakat firariler Dağlılar arasında tam da kendilerinin istediği gibi bir prestij kazanamamışlardır. Eğer bu prestiji sağlasalar Dağlı savaşçıları modern ordular gibi disiplinli ve profesyonel bir yapıya sokabilirlerdi.

Şunu belirtmek gerekir ki, Rus ordusunda bulunan bütün Lehler Dağlıların safına kaçmamıştır. Üstelik kaçanların hepsi de orada iyi karşılanmamış, nihayetinde köle muamelesine, iklim şartlarına ve kendilerine verilen kötü yemeklere dayanamayarak verilecek ağır cezaları göze alarak tekrar Rus ordusuna dönenler de olmuştur.¹⁰⁰ Rusların baskılarına ve işkencelerine rağmen Ruslara inat direnen Lehistanlılar da vardı. Bunların bir kısmı gösterdikleri sabrın karşılığını subaylığa terfi ederek alıyorlardı.¹⁰¹ Rus ordusunda kalanlar her ne kadar kendi vatanlarını işgal eden bir ülkenin ordusunda başka bir ülkeyi işgal etmek için bulunsalar da boğaz boğaza çarpışmalarda dağlılara merhamet etmiyorlardı. Kafkasyalılara karşı savaşmak hoşlarına gitmiyordu, hiç şüphesiz bu onlara vicdan azabı çektiriyordu. Ancak can pazarında artık bu gibi ayrıntılarla kimse ilgilenmiyor kendi canının derdine düşüyordu. Rus ordusundaki Lehistanlı subaylar astlarına gösterdikleri daha insanî tavırlar ve cana yakınlıklarıyla temayüz ediyorlardı. Wagner, onları ciddi, sessiz ve melankolik olarak nitelendirmektedir.¹⁰² İçinde buldukları şartlar göz önünde bulundurulduğunda bu özelliklerine şaşmamak gerekir. Bu savaşın en trajik mağduru her halde Lehistanlılar olmuştur. Zira her iki tarafta da savaşçı olarak buldukları için istemeyerek de olsa kendi millettaşlarını öldürmek zorunda kalıyorlardı.

Sonuç olarak Lehistanlılar Kafkasya'ya kendi rızalarıyla değil bilakis Rusların onları icbar etmesi neticesinde gelmişlerdir. Üstelik on beş-yirmi yıl askerlik yapmaya mahkum edildikleri için bir çoğu geri dönebileceğini dahi umut etmiyordu. Zaten Lehlerin hemen hepsi Ruslara karşı ayaklanmaya katılan

⁹⁹ Kalinowski, a.g.e., s.138-140.; Rejchman, a.g.e., s.219.

¹⁰⁰ Wagner, a.g.e., s.170,171.; Rejchman, a.g.e., s.218.

¹⁰¹ Rejchman, a.g.e., s.218.

¹⁰² Wagner, a.g.e., s.192-193.

vatanseverler oldukları için düşmanımın düşmanı dostumdur anlayışıyla hareket ederek fırsat bulduklarında saf değiştirmişlerdir. Onların bu radikal kararı almalarında yine Rusların Kafkas Ordusu'nda onlara revâ gördükleri muamele ve baskılar etkili olmuştur. Dağlıların kendi vatanları için ne kadar istekli çarpıştıklarını gördükten sonra gerçekten de isteyerek onlara faydalı olmak istemişlerdir. Ancak ilk başlarda dağlılar onların bu isteğini anlamamış, onları Rus esirlerle aynı kefeye koymuş, aynı muameleye tabi kılmışlardır. Dağlılar öncelikli olarak Rusların elindeki kendi savaşçıları kurtarmak için takas etmeyi tercih etmişlerdir. Böyle bir durum yoksa köle olarak Türklere satmışlardır. Zamanla iki tarafa da birbirlerini tanımış ve fikir sahibi olmuştur. Kafkasyalılar artık onların Rus ordusunda kendi istekleriyle değil, mecbur oldukları için bulduklarını anlamışlardır. Bu aşamadan sonra Lehistanlılar dağlılara daha fazla faydalı olabilmişlerdir. Dağlılara modern savaş tekniklerini, topu kullanmasını, tahkimat yapmasını, koruyucu hekimlik yöntemleri gibi daha birçok pratik bilgileri öğretmişlerdir. Bu basit katkılar bile Rusların işini güçleştirmiş savaşın uzamasına sebep olmuştur. Aradaki iletişim arttıkça şartlar dağlıların aleyhine dönmesine rağmen saf değiştirmeler artarak devam etmiştir. Bu yakınlaşma bugün dağların içinde neler olup bittiğine dair bazı şeyleri öğrenmemize de vesile olmuştur. Burada yazdıklarımız Lehistanlıların Kafkas Dağlarındaki maceralarının başlangıcıdır.

Abstract

After the 1831 Polish uprising against occupant Russia, many Poles were convicted to serve as military in the Russian Caucasian troops. They considered themselves as captives under the Russian army. Thus, some Poles preferred to change their sides to support the local Caucasian resisting forces, instead of dying under the flag of Russia, which had invaded their own country, too. In this way, those convicted Poles fought with each other, too, on the posts of the Russians against the Montaineers, and among the Montaineers against the Russians.

Keywords: *The Caucasus, the Russian caucasian Army, the Caucasian Wars, Poland, Sheikh Shamil.*

Kaynaklar

- BELL Stanislaw James, *Çerkesya'dan Savaş Mektupları*, Çeviren. Sedat Özden, İstanbul 1995.
FURIER Andrzej, *Josef Chodzko 1800-1881 Polski Badacz Kaukazu*, Warszawa 2001.
GIEDROJIC G., *Kikla Wspomnien z Kaukazkiego Wagnania przez G. Giedrojica*, Lwow 1867.
GRALEWSKI Mateusz, *Kaukaz Wspomnienia Z Dwunastoletniej Niewoli*, Lwów 1877, s.505.
GRIGORIANZ Alexandre, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, Çev. Doğan Yurdakul, Bin Yıl yayımları, Ankara. (yayın tarihi belirtilmemiş)
JAWORSKI Hipolit, *Wspomnienia Kaukazu TOM I,II,III*, Poznan 1877.
KALINOWASKI Karol, *Pamiętnik Mojej Żolnierkiny Kaukazie i Niewoli u Szamila od Roku 1844 do 1864*, Warszawa 1883.
KUMUK Cem, "Avrupa Politikasında Kafkasya Meselesi" <http://www.kafkasya.net/site/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=154>

- PILAT Stanislaw, *Ustep z Pamietnikow Stanislawo Pilata z Czasu Jego Niewoli na Kaukazie*, Warszawa (Basım tarihi belirtilmemiş).
- PIWNICKI Grzegorz, *Polscy Wojskowi i Zeslancy w Carskiej Armii na Kaukazie w XIX i na Poczatku XX Wieku*, Torun 2001.
- POTOCKI Wojciech, "Dwie Przedaze", 1842, Tom:I.
- REJCHMAN Jan, *Podroznitsi Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa 1972.
- SERTÇELİK Seyit, "Rus İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusya'sının Türklere Yönelik Politikaları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XVIII, s.385-399.
- TORNAU Feodor Feodoroviç, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, Ankara 1999.
- WAGNER Dr. Moritz, *Kafkas Rus Savaşı'nda Çerkesler-Çeçenler-Kazaklar ve Gürcüler*, Çeviren: Sedat Özden, İstanbul 1999.
- WIDERSZAL Ludwik, *Sprawy Kaukazkie w Polityce Europieskiej w Latach 1831-1864*. Warszowa, 1934.
- WINCENTY Dawid, *Wspomnienia z Podrozy i Wycieczek po Kaukazie*, Warszawa (Basım tarihi belirtilmemiş).